

TARTAROAK

Oiartzun, 1994-XII-30

*Xabier Kaltzakorta,
"Mikel Zarate" Iker Mintegia*

Artikulu honetan aspaldidanik buruan darabilan gai baten berri emango dizuet, tartaroen berri, alegia. Batek baino gehiagok pentsatuko du zer diren euskaraz tartaroak, zein eskualdetan agertzen diren agertzen direnean, zein ize-
nekin eta Euskal Herritik kanpora ere agertzen denez zein den jatorria eta abar. Lan honen luze-laburrari bagagozkio esan behar dugu, aurren-aurrenik, beste lan luze eta osotuago baten laburpena dela. Lan luzeago horretako asmoa bi-
koitza dugu, batetik, orain arte argitara gabeko eskuizkribu batzuk agertzea eta, bestetik, ahozko eredu berriak ere argitaratzea. Esan gabe doa eskuizkribuetan zein ahozko ereduetan delako tartaro edo tartaroen eredu desezagun batzuk agertuko ditugula.

TARTAROA ADIERAZTEKO IZEN GEHIAGO

Lehenengo eta behin esango dugu elkarren antzeko bi izen agertzen direla bata Tartaro eta bestea Tartalo. Dakigunez lehenengoa da zabalena dabilena eta bigarrena bizkaieuskarakoa ere izan arren ez dugu aurkitu Bizkaiko *corpus*-ean Gipuzkoakoan baizik (1). Hirugarren aldaera bat ere agertzen da Torto hain

---

(1) Esate baterako Bernardo Garrok "Otxoluak" itzuli zituenean Bizkaiko euskarara Jean Barbierrin ipuin eta esaundak Tartaro sistematikoki Tartalo jartzen du Bizkaiko euskarari: "Tartaro(L), Tartalo(B): Erriaren adimenez Izadian sorturiko erraldoi antzekoak. Ez ziran gizonak, bai, ostera, gizonaren arerioak. Baña gizonak, arteziz eta amarru bidez, azkenean beti garaille urteten eban aekanik. Izadiko indarrakanik urteten dauan era beratan, beti ez baiña... "Tartaroak". "Basa Jaunak" eta abar. Izadiko indar eskutukoak gizon itxureaz baiño ez dira (Seres fabulosos representativos y personificación de las fuerzas ocultas de la naturaleza, a las que el hombre domina con su maña y astucia."

Ixtorio-Mixerio Igone Etxebarriak prestatutako edizioan 202 or. Sutondoan 1989.

Badirudi, hizkuntzari gagozkiola, solo eta soro bezalako hitz bikoteak harturik, lehena zahar-
rragoa dela eta bigarrena hizkuntzaren egokitze legeak agindurik sortua. Ikus. Mitxelena *Fo-
netika histórica vasca* 312 or. Baina gure kasuan alderantziz gertatzen denez beste era bateko
hitzen indarra ere kontuan hartu behar dugula, esaterako, talo, txalo... Bizkaiko leku batzuetan,
Markinaldean, batzuetan karta jokoko bateko urreari *talo* esan ohi zaio, bestetan inoiz *tartalo*...

justu. Hirugarren hau on Jose Miel Barandiaranek bere *Mitologia* hiztegian dakarrena da. Honatx definizio eta guzti:

Torto.-Este es el nombre del genio maligno de un solo ojo, antropófago, que también es conocido con el nombre de Tartalo. De él se habla en los relatos más aterradores de los hogares de Goyerri sobre todo, si bien es conocido igualmente en otras comarcas del país. Secuestra a jóvenes que se ponen a su alcance y los devora. (...) El mito de Torto se halla localizado en varios lugares de Vasconia. En Atáun, por ejemplo, se señala la cueva de Muskia, como escenario de las crueldades del cíclope. Otro de los lugares que se citan como morada de **Torto** o **Tártalo** es **Tartaloetxeeta**, planicie del alto de la montaña Saadar, donde se halla la supuesta casa del cíclope o Tartaloetxe, que es un dolmen (2).

Bestaldeko tradizioan, ostera, Tartaro bakarra zein bat baino gehiago izan narrazio berean, artikuluaekin erabiltzen da gehienetan (3).

Baina aipatutako hitzak ez dira bakarrak, William Rollok (4) Markinaldean bildutako aldaera ALARABE da, nahiz eta berak *Alarabie* bildu (5).

Gaur egun argiro dakusagunez Alarabie delakoa Alarabe hitza artikuluaekin baino ez da, hots, *luzie* eta *gosie* Markinaldeko euskaran *luze* eta *gose* hitzak artikulua erantsita diren bezalaxe. Honetaz ohartu *zen* Mitxelena eta ohar zorrotz bat idatzi zuen (6).

Badago beste izen bat ere Tartarora adierazteko Begibak(h)arra delakoa, hain zuzen. Badira euskal mitologian erraldoi gehiago ere, esaterako, EULIZKI baina ez da Tartarora bezala gizajalea, gizonen laguntzailea baizik (7).

(2) BARANDIARAN, Jose Miguel: *Obras completas*, tomo 1, 224 or.

(3) MICHELENA, Luis: "Contra Lekobide", ASJU XX-1, 1986, 291. or. eta *Sobre historia de la lengua vasca II*. San Sebastián, 1988, 851. or. Así nuestro Basajaun, singular o plural, ha superado la prueba que le exigía Baroja, vacilante todavía: los testimonios demuestran con superabundancia que no es una creación de Musiu Chaho, sino que tiene tanta consistencia como Tartalo, por ejemplo, siempre que éste vaya adornado de artículo.

Artikuluarekin gehienetan erabiltzeak ez du esan nahi gure ustez beti hala erabiltzen denik. Esate baterako Casenevek bildutako Tartaro-ren aldaera batean artikulurik gabe aurkitu dugu.

(4) ROLLO, William: *The Basque dialect of Marquina*. Amsterdam: H.J. Paris, 1925.

(5) Honatx hitzez hitz kontaeraren izenburua: *Alarabie, gigantian eta gison-jatallian ipuñe*. Esan behar dugu, bidenabar bada ere, J.M. Satrustegik ez duela ongi bildu Markinako, edo nahiago baduzue Xemeingaineko erraldoiaren izena ABALARI esaten baitu ALARABIE edo ALARABE esan beharrean. Honatx hitzez hitz: "El cíclope vasco se llama *Tártalo*, también *Torto*, *Anxo* y *Alabari*. Tiene un solo ojo en la mitad de la frente y es de instintos feroces. Se alimenta de carne humana". *Mitos y Creencias*. San Sebastián, 1983. Hirugarren argitaraldia, 152. or.

(6) MITXELENA, Koldo: Tartalo es tartaloa "el tartaro" y alarabi (véase p. ej. W. Rollo: *The Basque Dialect of Marquina*) alarabie "el alárabe". BAP, 1960, 378-379. or.

(7) Eulizki delakoaren ezaugarriak ikusteko ikus bedi, nahi izatera, ene artikulua xumea, KALTZAKORTA Xabier: "Bizkaiko herri-ipuin idatziak" in *Euskera-XXXVII* (2.aldia), 477-496. or.

Tartalo, tartaro eta Alarabe hitzen etimologia

Nondik ote dator Tartaro/-lo hitza? Galdera hau orain baino lehenago egina izan da. Eta erantzunak bat baino gehiago izan dira. Tartaro eta begibakarren artean bereizkuntza egin nahi izan duenik ere. Esaterako, Chahok uste zuen euskaldunek lehen inbasioaldiko zeltei edo keltarrei tartaroak deitzen ziela eta ziklopeei beguibakhar (8).

Narrazio baten berri ere ematen du errotari baten seme batek fortuna egiten duela Tartaroei igitai, katu eta oilar bat saltzen dizkiela dioenean (9). Tartaro hitza erdaratik (hots tartaro, tartare) datorrela, hots, Tartariako bizilagunen ize-netik, ikertzaile batek baino gehiagok uste izan du, esaterako Cercand-ek (10) eta uste hau bortizki astindu zuen Julien Vinson-ek (11). Baina hala ere Vinson-ek berak huts bera egiten duenean *Les basques et le Pays Basque* liburuan D.J.A. Coelho portugalدارrak Vinsonen iritziari erruki gabe eraso zion (12) eta

(8) CHAHO, Augustín: *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques*, Paris, 1836. "Les Basques donnent le nom de Tartaro aux Celtes de la première invasion et qu'ils désignent encore par celui di Beguibakhar, qui est l'équivalent parfait de Cyclope", 77. or.

(9) Op. cit. l'histoire de ce fils de meunier, qui fit fortune en vendant aux Tartares une faucille, un chat et un coq. 77. or.

(10) Falta texto.

(11) VINSON, Julien: "Mytologie Basque". *Revue de Linguistique et langues comparés*, Tomo 8, 124. or. En traduisant par "tartare" au lieu de "Cyclope" M. Cerquand nous paraît avoir méconnu le caractère de tout une classe de légendes.

(12) COELHO, D.J.A.: "En la interesante obrita *Les basques et le Pays Basque* (Paris, Cerf. 1882) dice Mr. Vinson, uno de los mas conoedores de ese pueblo, que los *tártaros* de la tradición vasca, especie de ciclopes tan estúpidos como robustos, fueron sin duda denominados *tártaros* del propio modo que en otras partes se llamaron *ogres* (ongres hongrois) á otros seres temibles de la leyenda. Esas figuras imaginarias —continua el citado autor— se sustituyen mutuamente y se ven también usadas por los moros en los cuentos que más atractivos encierran para los hombres de la ciencia.

Así que el nombre del *tártaro* basco, provendría del nombre del pueblo asiático *tátaros* que en las lenguas europeas se corrompió en *tártaros*. No sé de ningún otro hecho que nos haga presumir que la fama de ese pueblo llegase hasta la región pirinaica en tradición popular. Aún más; la explicación del señor J. Vinson es inaceptable. Una persona de sus conocimientos debiera estar mejor informado acerca del origen del nombre de *ogres*; para ello no era preciso más que abrir el *Diccionario de la lengua francesa* de E. Littré, s. v. donde se lee:

"Ant. español *huergo*, uerco; español moderno *ogro*, ogre *huerco*, triste; italiano, *orco*; napolitano *huorco*, anglosajón *orc* demonio infernal; del latín *orcus* infierno, Dios del infierno segun Díez (*orcus* segun Maury, es una palabra etrusca).

Supuso también que *ogre* vendría de *húngaro*, a consecuencia de las invasiones de *hongres*, *húngaros* o también *oigurs*, que tuvieron lugar en el occidente de Europa durante la Edad media. Sin embargo la forma de la palabra en las lenguas románicas, no se presta a tal interpretación."

Ogre no tiene pues, nada que ver con los *húngaros* ni pueden considerarse de origen mongol los cuentos en tales seres figuran, hipótesis ya trasnochada, que ultimamente ha vuelto a desenterrar el señor Dr. T.L. Braga, presentándola como nueva.

La explicación de ogre derivándolo de orcus, nos hace ver en el *tártaro* vasco, el nombre latino *tártarus* sinónimo de *orcus* palabra que servía para designar también la divinidad infernal (*pater tártarus*) "O tartaro dos bascos". *Revista de Vizcaya*, 1886, Tomo I, Cuaderno 5, 1 de enero,

lehen aldiz dio latineko *tartarus* infernuko jaungoikoa delakotik datorrela erderazko *ogro* hitza *orcus* infernutik edo infernuko jaungoikoa delakotik datorren bezalaxe. Erromatarrek greziarrei hartutako jaungoiko izenak dira dudarik gabe. Coelho-ren azalpen hau interesgarria da joan den mendean berean emandako azalpen argigarri hau, mende honetan euskal inongo autorek indartsuki berretsi ez duelako (13).

Begien bistakoa da Grezia eta Erromako mitologietako bi izenekin antzekotasun edo are berdintasun handia duela Tántalo (14) eta Tartaro rekin. Lehena Zeus eta Plutoren semea da eta infernuetara kondenatua izan zen. Infernuetan samarainoko uretan sartua egon zen eta edan nahi zuen bakoitzean ura alden du egiten zitzaion. Bazeukan beste sofrikario handi bat ere: buru gainean zintzilik zuen adarra fruituz beteta zegoen, eta, besoa jasotzen bazuen fruitua hartzeko, adarra zakarki urruntzen zitzaion. Tántalo pertsonaia da eta Tártaro, ostera, lekua da. Munduko lekuri azpirengo da infernuaren beraren azpian dagoena. Hades-etik (hots, infernutik) Tartaroraino dagoen tartea zerutik lurrerainokoa bezain handia da. Ziklopeak Tartaroan lurpeturik egon zirenez gero, horrexegatik leku-izenak eman dio gurean pertsonaiari izena. Gure narrazioetan, ziklopeak bat baino gehiago izan arren guztiek hartzen dute esaunda berean tartaroen izena. Euskal narrazioetan Tartaro eta Tartalo agertzen zaizkigunez gero lehena izango genuke jatorrizkoa, latinari hurbilago dagoena, eta bigarrena ostera

---

Año 1, número 5, 160-161. Erdarazko itzulpenak guk erabili duguna *Revista de Vizcaya*, 1886, 161-163. or.

(13) Lisboako Unibersitateko irakasleak emandako artikulua hondarreko azalpenari honako ohar hau gaineratu zion artikulua itzultzaileak: “*El Tartaro, Erebo, Orcos Tenaro*, etc. se llamaba en la mitología griega al infierno, mansión que se suponía situada en la extremidad de la Tierra y del mar. Encima del Tártaro estaban los cimientos de la Tierra y según Hesiodo un yunque dejado caer desde la superficie terrestre tardaría 10 días en llegar al Tártaro. Era un recinto sombrío con pavimento y puertas de metal, duras como el diamante y de tal consistencia que no las podían romper los dioses. En él residían los condenados que debían sufrir tormento.”

(14) “Tántalo pasa generalmente por ser hijo de Zeus y de Pluto, hija ésta de Crono o incluso de Atlante. Reinaba en Frigia, o en Lidia, en el monte Sípilo. Era muy rico y amado por los dioses, que lo admitían en sus festines. Se había casado con una de las hijas de Atlante, La pléyade Dione. Pero se le conocía también otra esposa, Eurianasa, hija del dios-río Pactolo. Ciertos mitógrafos mencionan también a Clitia, hija de Anfídámante, y a Estéropo, otra pléyade.

Sus hijos son Pélope y Niobe, a los cuales se añaden a veces Bréteas, Dásילו y otros varios. De él, por mediación de Pélope, descienden los Tantalidas Tiestes, Atreo y finalmente, Agamenón y Menelao.

Las acciones que le atribuyen los autores a través de su vida son bastantes insignificantes; habría sido perjuro por no entregar a Hermes el perro de Zeus, que le había confiado Pandáreo (v. este nombre). Este crimen le habrá sido encerrado en el monte Sípilo antes de ser precipitado en los infiernos (v. más adelante). Otra aventura lo ponía en relación con Ilo, fundador de la primera Troya. Parece ser que Ilo lo expulsó de Asia Menor después de las desgracias de su hija Niobe. Finalmente, otro episodio presenta como el raptor de Ganimedes (v. este nombre).

Tántalo es célebre en la mitología sobre todo por el castigo que hubo de sufrir en los Infiernos, del cual ya se da una descripción en la Odisea, en el “Descenso a los Infiernos”, uno de los pasajes más recientes del poema. Sin embargo, los autores no estaban de acuerdo”.

lehenaren aldaera, bokal arteko -r->-l- bihurtzen baita zenbait kontestutan (15).

Alarabe delakoaz Mitxelenak eta Juan Gorostiagak (16) garbiro esan zizuten Arabe hitzak aurrean artikulua duela agertzen dela, hots, alarabe, eta gizon handi eta beldurgarria dela.

BASAJAUNA ETA TARTAROA

Euskal mitologian, edo Vinsonek zioen eran euskal Olimpo pobrea, bada izaki bat, mito bat izatasuna edo izatea bera ere ukatu nahi izan diotena. Basajauna izan da, lehenengoz Chahok (17) aipatu zuenez gero, batek baino ge-

---

(15) MICHELENA, Luis: *Fonética Histórica Vasca*, 2 edición, corregida y aumentada, 315. or.

“6.5. Otros casos de permutacion de ly r(d) entre vocales son debidos a todas luces a disimilación, ya que hay una fuerte tendencia a evitar las proximidad de r Y R en la misma palabra, se trata acaso de una tendencia no muy antigua, porque donde menos se acusa es en roncalés, vizcaíno y variedades meridionales”. Gure kasuan, uste dugunez, Tartaro > Tartalo eman du disimilazioz. Ez dugu uste talo bezalako hitzek indar handiegirik izan dutenik. Badago, bestalde, txikikeriatxo bat aipatzeak berak ere axola handirik ez duenik. Karta jokoan errege urreari Bizkaian berean hainbat hitz adierazgarri erabili ohi da, Tarrantoline, talo eta abar. Azken talo delako hori ez ote da tartaloren laburdura?

(16) GOROSTIAGA, Juan: “El fondo primitivo de la lengua vasca”, F.L.V. 1982, 116. or. Uste dugu interesgarria dela pasarte honatx:

“Leyendas de Marquina de Vizcaya. Monstruo de “un solo ojo” que cuando llueve lo levanta y se guarece bajo él. Inferido con el cíclope “de un solo ojo” tiene traducción vasca de EULIZKI (Eul-residuo de EURI “Lluvia” cf. EUL-ANTZA en la misma Marquina), pero la etimología popular le ha convertido en “mosquero” tragador de moscas, pues agachándose sobre sus dos pies” colocados en las montañas vecinas traba las barcas, como si fueran moscas (EULI “mosca”).

La palabra proviene directamente del español ALARABE —no de ALARABI en árabe mismo—; la forma ALARABIE de Marquina supone un ALARABE-A y no ALARABI-A, como mal se interpreta.

De tales monstruos también hablaron los grecolatinos, pero esta vez se trata no de marinos de mares africanos, sino de Wikingosque asomaron sentados por un solo pie. EL HURACAN de los Mayas es de “un solo pie” como el TEZCALIPOCA de los Aztecas también de un solo pie, mientras que el “terremoto” era “de dos pies”.

Adam de Bremen recoge en estos relatos nórdicos y dice también como Hispanos (¿árabes?) y Griegos acudían a las islas de los oráculos como Kurlandia. Nótese que también en Grecia el genio de la lluvia es “el árabe”.

(17) CHAHO, Augustin: “..Les plus populaire de ces mythes pyrénéens est le Seigneur-Sauvage (Bassa-Jaon), sorte de monstre à face humaine, que le Basque place au fond des noir abimes ou dans la profondeur des forêts. La taille de Bassa-Jaon est haute, sa force prodigieuse; tout son corps est couvert d’un long poil lisse qui ressemble à une chevelure; il marche debout comme l’homme, un baton à la main, et surpasse le cerf en agilité. Le voyageur qui précipite sa marche dans le vallón, ou le berger qui ramène son troupeau à l’approche d’orage, s’en tend-il appeler par son nom répété de colline en colline? C’est Bassa-Jaon. Des hurlements étranges viennent-ils se mêler au murmure des vents, aux gémissements sourds des bois, aux premier éclats de la foudre? C’est ebcire Bassa-Jaon. Un noir fantome illuminé par l’éclair rapide, se dresse-t-il au milieu de sapins, ou bien s’accroupit-il sur quelque tronc d’arbre vermoulu, en écartant les longs crins á

hiagok euskal mitologiako izakia izan ote den dudatan jarri dutena. Gauzarik harrigarriena da, batez ere basajaunaren izatasuna jarri dela zalantzatan Chahok Tartarora, lamiak (18) eta abar aipatzen baditu ere. Kontua da euskal tradizioko izakiekin batera izaki asmatuak ere erabili zituela adibidez Maitagarri eta Aitor euskal aitalehena. Beti aipatu izan da Pio Barojaren testigantza (19) (*La leyenda de Jaun de Alzate*, 1922) edo duda, baina Pio Barojak baino lehenago Julien Vinsonek berak ere (*Le folk-lore du Pays Basque*, 1883) zalantzatan jarri zuen (20). Gerora beste zenbait autorek ere, Unamonok (21), esaterako ildo betretik jokatu zuten.

Izatea edo izatasuna diogunean ez gara ari benetako edo egiazko mitoak izan diren eztabaidatzen, hots, Euskal Herriko basoetan egiazko basajauna bizi, esistitu, izan denik, hori besterik baita. Esaten ari garena da nahiz eta gaur egun askok eta askok-gehienek edo denek-egiazkotzat baino alegiazkoagotzat hartu, kontakizunak berak ia izan diren. Lamin-sorginetan inork gutxik sinetsi arren sorgin-laminen gaineko istorio eta ipuin multzoa izan badela inork zalantzatan jartzen ez duen bezalaxe. Basajaunaren izatasuna zalantzatan jartze hori, batetik, Chahok egin zuen narrazio misterioetatik datorke, eta, bestetik, Europako beste kulturetan ere antzeko mitoa egotetik izango luke oinarria (22). Badago beste konturik ere Ba-

---

travers lesquels brillent ses yeux étincelants? Bassa-Jaon. La marche d'un être invisible se fait-elle entendre derrière vous, son pas cadencé accompagne-t-il le bruit de vos pas? Toujours Bassajaon...". *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques 1830-1835*.

(18) Lamiak izanik hedaturaz Euskal Herri osoan ugarien aurkitu diren numenen kontaktizunak Vinsonen lamiaren izatasuna ere zalantzatan jartzen du. Ikus ondoren datorren oin oharra.

(19) BAROJA, Pío: *La leyenda de Jaun de Alzate*, 1922: "No sé si tengo realidad objetiva, si existo en el mundo de los fenómenos, como diría un discípulo del profesor Kant, o si soy un engendrado de la fantasía de Musiú Chaho. No me aceptan en ninguna reunión de espíritus vascos; se rien de mí porque no puedo presentar documentos de identificación".

(20) VINSON, Julien: "Las ensoñaciones o fantasías de Chaho y de sus imitadores no tienen ningún fundamento, y dudo incluso de que el hombre salvaje, basayaun o basajaun, «señor u hombre salvaje», cuyo pie izquierdo deja en el suelo una huella redondeada; que las lamigna, machos o hembras pertenezcan a una vieja mitología euscarra. Cuanto más estudio a los vascos, más me convengo de que no existen en ellos rasgos de una raza antigua, poderosa y civilizada, que habría habitado con sus colonias la totalidad de Europa occidental. Semejante decadencia resultaría completamente inadmisibile". *Literatura popular del País Vasco* erdal itzulpena Iñaki Urdanibia egina, Editorial Txertoa, 10. or.

(21) UNAMUNO, Miguel de: *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca*, OC, IV, edición de Manuel García Blanco, Madrid, Escelicer, 1966, 114. or.

"En las lamiñac o lamiac no debemos ver más que el latín lamia. Bien dice Michel que este nombre "no representa nada de vivo, nada de real al espíritu de los aldeanos vascos, que mencionan las lamiñac como nosotros mencionamos a Júpiter o Minerva".

¿Qué diré de Basa-Jaon? Chaho veía en él una reminiscencia del orangután. La idea es peregrina y atrevida, pues dudo que los vascos conocieran al simio antropoide, pero mucho se le parece aquel que con un palo recorre los bosques del Pirineo, que ruge cuando retumba el trueno y se pasea por las espesuras al compás de la tempestad. Pero debo advertir que tal creencia no es general en el pueblo vascongado, y nada nos autoriza a suponerla aborigen y propia de él."

(22) Jakina Augustín Chahok adibidez *Maitagarri* delako amandrea *Luzaide* artzainaz mai-

sajaunaren kasuan, hau da, Tartaroak ez bezala Basajaunak badu bere emazte, ezkontide, edo bikote edo ez dakigu nola arraio esan, hots, Basanderea. Alemanian esaterako *waldmaennlein* eta *waldmeiblein* (23) ditugu euskal ereduan bezala Basajauna eta Basanderea adierazteko. Kontua da gaur egun Basajaunaren esaundak izan direla ondo baino hobeto dokumentatuta agertzen zaizkigu, eta, Jon Juaristik (24) *homo sylvestris* edo *homo sylvaticus* baten euskal ordaina ikusten du, eta Mitxelenak (25) ere behialako Pio Barojaren iritziaren kontrako arrazoiak ematen ditu. Basajauna narrazio mitikoetan ezezik haur jokoetarako egin ohi ziren kui hustua ere adierazteko erabili izan zen Duny-Pétre-k (26) dioenez, ikertzaile

temintzen denean Jon Juaristik dioenez Diana eta Endimion-en amorioa berritzen du. Ikus *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, 97. or.

(23) *waldmaennlein* delakoak basoko gizon ttikia esan nahi du eta *waldweiblein* delakoak basoko andere ttikia. Ohar hau REICHER, Gil G.: *Les légendes basques dans la tradition humaine* librairie d'Amérique et d'orient Adrien Maisonneuve II, rue Saint-Sulpice, Paris (6) 61. or.

(24) JUARISTI, Jon: *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Taurus, 1987, 97. or.

“Pero el *Basa-jaon* o “señor del bosque”, a quien se hace mención poco después, no parece ser producto de la fantasía de Chaho, sino la versión vasca del mito europeo del *homo sylvestris* u *homo sylvaticus*. Chaho lo compara con el orangután javanés, como lo hiciera en 1641 el médico holandés Tulp. Los rasgos y colosalismo y fiereza con que lo describe coinciden con los que la tradición folklórica vasca atribuye a los gentiles (*jentillak*), raza fabulosa que desapareció poco después del nacimiento de Cristo”.

(25) MITXELENA, Luis: “Contra Lecobide” lehen aipatu artikuluan.

“Así nuestro Basajaun, singular o plural, ha superado la prueba que le exigía Baroja, vacilante todavía: los testimonios demuestran con superabundancia que no es una creación de Musiu Chaho, sino que tiene tanta consistencia como Tartalo, por ejemplo, siempre que éste vaya adornado de artículo”.

(26) DUNY-PETRE, Pierre: “Xirula-Mirula, L'enfant basque, depuis le bebe jusqu'à l'adulte” in *Anuario de Eusko Folklore*, tomo 34-1987, 112. or.

“Basa Jauna, est un amusement qui se pratique pendant les longues soirées d'automne, lorsque la nuit tombe rapidement sur les montagnes. Mais il gaut aussi disposer d'une belle citrouille.

Parmi les récoltes de la ferme basque, les enfants prélèvent un potiron bien ron. Celui-ci, dans sa position normale, est surmonté habituellement par un trognon de “queue”. A l'aide d'un couteau, on découpe circulairement, autour de cette queue, une calotte qui représentera le couvercle du récipient réalisé en vidant la citrouille...(ez dugu joko guztia jarriko nahi izatera jo bedi aipatu artikulura”.

Interesgarria da Basajaunaren mitoa hitz hauetan laburtzen baitu artikulua honetan:

“Basa Jauna, “le Seigneur sauvage” Personnage fantastique de l'ancienne mythologie basque. On pourrait le comparer aux divinités piennes que sont les Faunes et les Sylvains. Il présente également certaines analogies avec le dieu Pan des Grecs, car son domaine est essentiellement rustique.

D'après les légendes connues, le Seigneur sauvage des Basques ne règne vraiment sur les montagnes et les bois que pendant la nuit. Il peut aussi se manifester dans l'ombre des cavernes, dans la brume ou le crépuscule. En tout cas, malheur à l'imprudent qui s'attarderait dehors le soir afin de se livrer à un travail rémunéré.

Mais les bergers réussissent à s'attirer les bonnes grâces du terrible Basa Jauna, en lui laissant régulièrement un peu de nourriture devant la cheminée de leur cabane, avant d'aller dormir. Ainsi, le Seigneur Sauvage veillera toute la nuit sur les troupeaux, de même que sur l'outillage laissé dehors”.

honek du berariazko lan luze bat: euskal Basajaunaren esaunden itzulpen bat, eta Europa zein mundu osoko beste homo sylvaticus batzuen antzekotasunak aztertuz (27).

Norbaitek behin honez gero galdetuko du ea zergatik jarri ditugun puntu honetan elkarrekin Basajauna eta Tartaroa, arrazoiaren berri oraintxe emango dugu: behin baino gehiagotan nahasten direlako eukal kontaeratan, eta honezaz ikertzaile bat baino gehiago ohartu da (28). Esaterako Cercand-ek bere bilduman dakarren 52. zenbakidun kontaeraren izenburua frantsesez “Le tartare aveugle” da, baina kontaera irakurriz gero ez da Tartaroa itsutua dena, Basajauna baino eta horrexegatik Vinson-ek “Le Basa-jaun aveuglé” jarri zuen. Badago beste zerbait euskal eremutik kanpora. Denok dakigu euskal Tartaroaren ordaina nolabait adieraztearren Asturisen eta Euskal Herri eraldaldunean ere bai behintzat, Ojancano edo Ojarancano dela eta begibakarra izateaz gainera gorpuzkeran Basajaunaren itxura handiagoa du Tartaroarena baino (29). Hori gutxi balitz, Basajaun-basandre bikotea bezala, Kantabrian bada Ojancano-Ojancana bikotea.

Guzti horren arrazoia argia dela iruditzen zaigu: kontaerak bildu ditugunean (historikoki joan den mende amaieratik hasita gaur egun arte) (30) mentalitate zaharra, edo erdaraz esaten den bezala, primitiboa ahulduxea zegoelako da. Horren adibiderik garbiena beharbada Alzola Gerediagak bildu zuen Irunaldeko kontaera da non ziklopea esateko “Malkorrako minazuloko sorgiña” esan baitzioten, hots, hemen nahasmendua bortitzagoa da Tartaroa sorginarekin nahasten baita.

(27) DUNY-PETRE, Pierre: “*Basa Jauna*” le seigneur sauvage, dans les *Légendes Basques*, ez da agertzen editorialerik bestaldekoa da itxura guztien arabera.

(28) Adibideak erruz eman daitezke, esaterako, DUVERT, Michel: “A propos du mythe basque” in *Ikuska* nouvelle collection-année 1994-3èmen trimestre-n.º 7, 98. or.

“Tartaro est Typiquement un ogre et un cyclope, on le confond souvent avec *Basa-jaun*. Il prolonge chez nous l’archétype du polyphème dont Homère se fait l’echo dans “*L’Odyssee*” bien sur ce nom évoque le “tartare”. Ce cycle de récits est souvent associé à la bague mystérieuse donnée à son captif et qui dit: “Hemen nago, hemen nago” (Je suis ici, je suis ici”, de telle sorte que ce dernier ne pouvant la retirer se coupe le doigt, jette le tout dans une rivière où se précipite Tartaro aveuglé, qui y périt. Ce personnage est très voisin de l’ogre; ils habitent nos peurs et nous pouvons nous en débarrasser en le tuant comme n’importe quel mortel dépourvu de jugement”.

(29) GARCIA LOMAS, G. Adriano: *Mitología y supersticiones de Cantabria*, Caja Cantabria, 67-68.

“Segun la tradición montañesa, tenía barbas (Ojancano) con la aspereza de cerdas de jabalí que le llegaban a las rodillas, y que por ir siembre corito (desnudo) le tapaban sus partes pudendas, al par de servirle de verdadero peto; agilísimo como el corzo y resbaladizo como el águila”.

(30) Cercand-enak hartzen baditugu aintzindari ohart bedi 1874 ean hasi zela argitaratzen.

GREZIAKO MITOLOGIAKO KONTAERA

Odiseako IX. kantuko 233-565 (31) pasarteetan kontatzen da nola Ulises bere gizonekin sartu zen harpe batean. Pasarte edertasun handikoa da eta autoren askok itzuli dute bai mitologia hiztegietan (32), eta, baita pasarte horrezaz egin diren azterketetan. Ni neu Cercandek (33) erabili zuen laberpenaz baliatuko naiz.

(31) HOMERO: *Odisea*, Biblioteca clásica Gredos, 48 Jose Manuel Pabón-en itzulpena, 233-244. orrialdeetan agertzen da pasarte.

(32) GRIMAL, Pierre: *Diccionario de Mitología griega y latina*. Editorial Paidós, 440-441 or. Hona kontaearen muina.

Polifemo Posidon eta Toosa ninfaren semea da, eta Toosa delakoa Forzis-en alaba. Homerok erraldoirik ikaragarriena, basatiena dela dio. Artzaina da eta artaldeak ematen dion esne eta fruetatik bizi da eta harpe bat da bere bizilekua. Sua ezagutu arren haragi gordina jan ohi du. Badazagu ardoa, baina noizean behin edan ohi du eta ez dio ardura moskorren ondorenak. Ezin da esan lagungina ez denik, zeren nahigabeak hartzen duenean beste Ziklopeei hots egiten die baina ez da gauza bere nahigabe edo ondikoaren berri esateko...

Ezaguna da Ulises bere lagunekin batera atzitu izan zenean, guztira hamabi lagun, Ziklopeak bere kobazuloan sartu zuela. Polifemok bere lagunetarikoz zenbait irentsi zituenean Ulisesi agindu zion azkenengo jango zuela honek berekin ekarri zuen ardo gozoa eman ziolako. Gauean ardoaren eraginez Ziklopea harri eta horma lo zegoela, Ulises-ek eta bere lagunek taket eskerga bat zorrotzu eta sutan gogortu ondoren erraldoiaren begi bakarrean sartu zuten. Biharamun goizean artaldea larrera ateratzean, grekoek, aharien sabelari oraturik harpeko harratea iragan zuten, non, Ziklopeak itsuturik, kobazulotik ateratzen ziren ahariak azutzen baitzuten. Ulises-ek, libre zegoela, untzia itsasoan zela, oihuka bere berri eman zion Ziklopeari, trufaz. Kontua zen orakuloak lehenago aziatu zuela eroiak Zizlopea itsutuko zuela. Erradoi ikaragarriak, gainatua izan zelako haserrearen, untzia kontra harkaitz handiak jaurti zituen, baina ez zuten ontzirik jo. Hemendik dator Poseidon-en Ulises-en kontrako haserre. Poseidon Ziklopearen aita baitzen.

Ez gara ariko lantxo honetan greziako mitologiako aipamen guztien zerrenda eta zertzeladak ematen, Teocrito-k, Ovidio-k, Euripidis-ek, Hesiodo-k eta abarrek zer dioten.

(33) CERCAND, François: "Légendes et récit populaires du Pays Basque" epigrafean "Légendes du Tartare" in *Bulletin de la société des sciences, lettres et arts de Pau*, 1874-1875 (VIII), 262-263. or.

"Ulysse, errant, aborde dans le pays des Cyclopes avec douze de ses compagnons. Il pénètre dans une caverne dont le maître est absent. Le maître, sur le soir, arrive conduisant un troupeau de moutons, ferme, d'un rocher, l'entrée de sa demeure et vaque à ses occupations. Sa vue seule a terrifié les Grecs. C'est un géant, ayant un seul oeil sur le front. Sa voix retentit comme un tonnerre, sa force paraît invincible. Il aperçoit les étrangers à la lueur du foyer. Il entend sans pitié leurs supplications et en immole deux à sa faim. Il dort bien repu. Le lendemain, il en dévore deux encore, sort avec son troupeau, et clot sa caverne.

Cependant, les Grecs tiennent conseil. Ils aiguissent un pieu d'olivier, en durcissent la pointe au feu. Le Cyclope rentre le soir, dévore dux Grecs. Quand il est repu, Ulysse s'approche de lui et lui offre une outre d'un vin dont l'excellence adoucit son humeur: "Comment t'appelles-tu? dit-il à Ulysse. Personne est mon nom-Personne! je te mangerai le dernier; tel sera mon don d'hospitalité". Sur cette plaisanterie, il s'endort dans l'ivresse.

Alors, les Grecs font rougir au feu le pieu d'olivier et l'enfocent dans l'oeil du Cyclope endormi. Il se relève en poussant des cris affreux. Les Cyclopes voisins accourent: «Qui t'a fait du mal?-Personne.-Supporte donc ton mal en patience». Ils s'en retournent là-dessus.

Polypheme, déçu, s'assied à l'entrée de sa caverne et se dispose à faire sortir son troupeau en retenant les Grecs prisonniers. Mais Ulysse a attaché chacun d'eux sous un bélier flanqué de deux autres. Lui-même se suspend à la toison du chef du troupeau. Tous se'échappent ainsi et

Ulises batetik bestera itsasoz itsaso untzian dabilela, lehorrera jaitsi da, Ziklopeen lurrera, bere hamabi lagunekin. Ugazabarik ez dagoen harpe batera sartu da. Ugazaba, arratsean, artalde batekin sartu da delako harpera, eta harritzar batez hartu du sarrera eta bere eginkizunetara lotuko da. Ugazaba ikuste hutsak lastu ditu Grekoak: Erraldoi bat da, bekokian begi bakarra duena. Boza ostotsa bezain beldurgarria da, eta haren indarra ikaragarria da. Erraldoiak suntuoan ikusiko ditu atzerritarrak. Erruki gabe entzungo ditu haien erreguak eta bi gizon irentsiko ditu bere gosearen asegarri. Harri eta horma egiten du lo. Biharamunean beste bi gehiago irentsiko ditu, bere artaldearekin aterako da eta kobazuloa harritzar batez hertsiz.

Bitartean, Grekoek zerbait egin beharra dute, olibondo taket edo enbor bat zorrotzu, eta sutan gogortu dute. Ziklopea gauean harpean sartu eta beste bi gizon irentsi ditu. Asebate denean Ulises gerturatu eta zahagi bat ardo gozoa eskaini dio eta umore ondu denean erraldoiak diotso:

—“Zer izen duzu?”

—“*Inor ere ez da nire izena*”-Ulises-ek erantzun.

—“*Inor ere ez!* zu jango zaituz azkenengo, hori izango da zukanako harrrera ona.”

Hitz hauek esan ondoren erraldoia, hordirik, lo zerraldo gelditu da.

Orduan, Grekoek olibondo taketa sutan goritu eta Ziklope lokartuaren begi bakarrean sartu dute. Garrasi ikaragarriak eginez altxatu da erraldoia eta auzoko Ziklopeek lagun egitera etorri zaizkio:

—“Nork egin dik min?”

—“Inork ere ez!”

—“Orduan leher hadi heure minean!”

Eta atzera etorri diren bidetik doaz Ziklopeak.

Polifemo, etsiak harturik, harpeko harratean eseri eta bere aharitaldea atera nahi du Grekoak gatibu hartu nahirik. Baina Ulises-ek bere lagunetariko bakoitza ahari baten sabelari oratuta beste bi ahari alboan dituela atera erazi ditu. Ulises-ek bere burua aharitaldeko buru den aharitzarraren sabelpean lotu du. Modu horretan denek ihes egin dute eta untzira joan dira ahari batzuekin. Itsa-

---

regant leur navire avec une partie des moutons. Une fois en sureté, Ulysse appelle Polyphème, lui reproche sa barbarie envers des suppliants. Le géant, irrité, jette vers lui un rocher qui, dépassant le but, ramène le navire au revage. Ulysse recommence ses outrages: «Si l'on te demande qui t'a aveuglé, tu répondras que c'est Ulysse, le fils de Laërte, qui demeure dans Ithaque». Polyphème passe de la violence aux caresses: «Reviens, fils de Laërte, pour que je te fasse les présents d'hospitalité. Poseidon, mon père, t'accordera, à ma prière, un hereux retour». Mais Ulysse le repousse avec dédain: «Poseidon, ton père, ne te rendra pas la vue». Le géant derécine une montagne, la jette dans la mer, et le flot pousse Ulysse loin de la cote inhospitalière”.

soan behin libre daudela Ulises-ek Polifemori honen harrera txar eta esker gaiztoa aurpegiratu dizkio. Erraldoiak, haserrearen, harriztar bat jaurti eta untzia lehorrera hurbil arazi du. Ulises-ek orduan Polifemo laidoztatuko du:

—“Inork galdetzen badik nork itsutu hauen, hik erantzungo diok Ulises dela, Laërte-ren semea, Itakan bizi dena”. Polifemo-k orduan indarkeriatik lausengura pasatuko da:

—“Zatoz, Laërte-ren semea, hospitalitateak agintzen duen harrera, jera eta abegi ona egin diezazudan. Poseidon-ek, ene aitak, lagunduko dizu neure erreguz zeure itzuleran.”

Baina Ulises-ek erantzungo dio destainez:

—“Poseidon-ek, zeure aitak, ez zaitu argituko.”

Erraldoiak, mendi bat errotik aterarik itsasora egozten du, eta uhinek Ulises-en untzia urren eragiko du eskergaiztoko itsasertzetik.

* * *

Odiseako pasarte hau era askotara laburbil daiteke, baina atal inportanteenak harturik honela laburbil daiteke Cercand-en erara:

1. Ziklopearen bizilekua harpea da.
2. Ziklopea beti da erraldoia.
3. Begibakarra da Ziklopea.
4. Gizajalea da esaunda guztietan, gerrenean sartu eta jaten ditu gizonak.
5. Eroia gizon bat da.
6. Eroiak lagunak ditu.
7. Eroia lagunak banaka-banaka jaten ditu erraldoiak.
8. Erraldoia itsutu egiten du eroiak.
9. Eroiak ihes egiten du ardilaru batez babesturik.

Eskema honen arabera aztertzen ditu Cercand-ek berak biltzen dituen Tartaroaren lau aldaera eta mundu osoko beste hamar. Cercand-ek egindako azterketa jakingarriaz gain Van Gennep-ek (34) eta Hackman-ek (35) egindako eskemak hartu dituzte oinarritzat. Euskal Herriko zenbait ikertzailek ere. Esan

(34) VAN GENNEP, Arnold: *Religions, mœurs et légendes*, Paris, Mercure 1933, 3. edizioa.

(35) HACKMAN, Oscar: *Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung*, Helsingfors, Akadem. Abhandl., 1904.

Liburu honetan egileak 221 esaunda aztertzen ditu, esan dugunez Cercand eta W. Webster-enak ere bai.

dezagun, bidenabar, Van Gennep-ek oinarritzat hartu zuela bere lanean Hackman-en lana, eta bi hauek euskal esaundak ere aztertu zituztela, Cercand eta W. Webster-enak, hain zuzen, itzulpenez hornituak zirelako. Euskal ikerlarien artean beharrezkoak dira Julio Caro Barojaren bi lan (36), Maria Teresa Navarro-rena (37) eta Jose Ignacio García Armendáriz (38). Caro Barojak Homero-ren pasartearen laburpena Hackman eta Van Gennep-en arauera honelaxe egiten du:

- A) Ziklopea.
- B) Munstro gizajalea.
- C) Hordikeria.
- D) Sasizena.
- E) Jokutria.
- F) Ziklopeak ahariari egiten dion berba erauntsia.
- G) Biraoak eta araoak.

Behin eskema hau egin ondoren hiru multzo desberdintzen ditu:

1. Digantea itsutu egiten du eroiak, baina ez da agertzen sasizena (*outis* edo inor(k) ez).
2. Sasizenaren aldaera (*Nik neuri* gehienetan).
3. Aldaera finlando-letho-estonioak.

Talde hauen arabera euskal kontraerak lehen taldekoak dira, sei aldaera biltzen ditu (78-83 zenbakidunak) eta bigarren taldean lau (162-165 zenbakidunak).

Zer gertatzen da euskal kontraeretan? Denok dakigunez digantea ez da inoiz horditzen heroiak ardorik eskaintzen ez diolako eta ez dago sasizenik heroi itsutzailerearen aldetik. Euskal kontraera guztietan jokutria zertxobait aldatu egiten da: heroiak aharitzar baten sabelari bere burua oratu beharrean ardilarru bat gainean duela egiten du ihes. Baina badago kontraera klasikoan ez dagoen beste zerbait: behin heroiak kobazulotik kanpora dagoela diganteak eraztun hiztun bat ematen dio eta heroiak, biziko bada, atzamarra moztu beharko du. Behin atzamarra moztu ondoren heroiak itsasora edo osin handi batera jaurti eta bertan

---

(36) CARO BAROJA, Julio: *Algunos mitos españoles*, Madrid, ed. del Centro, 1974, hirugarren edizioa 85-92. or. eta *Mitos vascos y mitos sobre los vascos*, editorial Txertoa, San Sebastian delakoan "sobre el cíclope", 67-75. or.

(37) NAVARRO SALAZAR, M.T.: "Dos versiones del mito de Polifemo: Roncal y Pisa" in *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, Año XIV, n.º 39, 1982, 421-446. or.

(38) GARCIA ARMENDARIZ, J.I.: "Cíclopes y ojancos" in *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, Año 45, 1985, 95-110. or.

hilko da erraldoia. Bi ezaugarri hauek garrantzi handikoak dira: sasizena eta eraztuna. Azter ditzagun astirozki.

SASIZENA ETA ERAZTUNA

Esan dugu sasizena ez dela inoiz ematen Tartarodun kontraeretan, hau da, Ulises eta Polifemo-ren kontraeran beharrezkoa zena ez da ematen gure kontraera digante gizajalea dutenetan. Noiz agertzen da orduan? Lamina gurinzale edo koipezalea duten ipuinetan. Argudioa bi hitzetan laburbil daiteke:

Emakume bat egon ohi da sutondoan beranduan goruetan, eta gauero-gauero lamia bat tximinian behera jaitsi eta koipea edo gurina eskatzen dio. Emakumeak, beldurrarren, eskatutakoa emango dio, harik eta senarrari zer gertatzen zaion kontatu arte. Senarra emakumearen lekuan jartzen da, eta betiko lamia konturatu egiten da gorularia ez dela betikoa, eta zer izen duen galdetuko dio. Gorulari berriak "nik neuri" erantzutean sutan daukan koipe beroa jaurtiko dio aurpegira. Lamia erre (edo itsutua) etxetik ateratzean nork egin dion galdetuko diote lamia lagunek eta berak "nik neuri" erantzun. Orduan besteek ez diote jaramonik egingo.

* * *

Honen arrazoia, goian hartutako hariari jarraituz, Caro Baroja-ren ustez argia da: Euskal Herrian jentilak Tartaroarekin nahasten dugu. Ohart bedi, esaterako, Bizkaiko kontraeretan Tartaroaren izenetako bat *jentila* dela huts hutsik. Eta, era berean, laminak ere Tartaroarekin nahasten ditugu.

Analogia honetaz aspaldidanik ohartu ziren euskal ikertzaileak eta Cercand-ek zioenez lamia itsutu edo erreten kontraerak digante gizajalearen aldaerak baino ez dira, honatx berdintasunok:

- a) Lamia: izaki sobrenatural bat da, koipezalea edo jatun handia.
- b) Gizona: Indar gutxiagoko baina buru argiagokoa da.
- c) Itsutzea edo erretzea ustekabean gertatzen da. Izipirituak indarra azpiratzen du.

Baina galdera nagusia hau litzateke: Nola banatu da gizajale engainatuaren kontraera bi kontraera hain desberdinetan? Cercand-ek prest du erantzuna, erraldoi gizajalea, denboraren joanean, karikatuzatzen egiten da lamia ttipi, koipezale bihurtzeraino eta heroia —guk uste dugunez— etxeko jaun xume bat bihurtzeraino.

Guzti honen kontrara, badago kontaera bat non Jentil eta artzain bat ageritzen diren. Artzainak jentila engainatzen du eta sasizena darabil, hots, *nik neuri*. Kontaera hau Odisea liburuan agertzen denetik hurbilago legoke (39).

Izentzat “*nik neuri*” delakoa erabiltzea Espainiako lur eremuan bakarrik euskal kontaeretan erabiltzen da, nahiz eta Eskozian ezaguna izan Thompson-en K602 motiboa da zehazki (40).

Eraztun hiztunari dagokionez motibo oso ezaguna da D1610.8, edo D1612.2.1, eraztunak ihesleari esan erazten dio ohiuka “hemen nago”, H160.1, mutilazioa, hots, atzamarra ebakitzea (41).

EUSKAL KONTAERAREN OINARRIAZ

Begien bistakoa da euskal ziklope begibakarrak eta Greziako Polifemo delakoak antzekotasun handiak dituztela. Antzekotasun horrezaz euskal lehen ikertzaileak ohartu ziren, eta hainbat galderari erantzuna eman nahi izan zioten, esaterako, euskaldunok Greziatik hartu ote dugu mitoa edo alderantziz Greziarrek euskaldunengandik hartu ote dute? Euskaldunek zein greziarrek lehenagotik zegoen sustratu komun batetik hartu ote zuten? Zeintzuk dira euskal zikloparen eta Greziakoaren berdintasunak eta desberdintasunak?

Zenbait autorentzat ez dago inolako zalantzarik, esaterako, Xabier Azurmendik dio euskaldunak Erromako armadan egon zirenez gero, handik ekarriko zutela kontaera (42). Beste zenbaitek, Reicher-ek (43), kasurako, ez daki eus-

(39) ARRATIBEL, Jose: *Kontu zaarrak*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1980, 155-156. or.

(40) CAMARENA LAUCIRICA, Julio: “Las peculiaridades de la cuentística” in *Euskera-XXXVII* (2.aldia), 414. or.

“Un último texto que podría mover a equívoco es el titulado “Gentile ta artzaia”, en el que un pastor usa de un nombre equívoco antes de agredir a un ser perteneciente a una raza mítica, treta ésta que forma parte de varios tipos de cuentos. Pero no es ninguno de ellos el que le cuadra: el relato, del que en España parece que sólo se conoce versiones vascas, es exactamente el motivo Thompson K602. (Niña) hada lesionada por un hombre que dice que su nombre es “Yo mismo” de contenido claramente mitológico que, según el folklorista, también es conocido en Escocia”.

(41) Zehaztasun hauek gorago aipatu artikulutik hartuak dira. Hona Camarenen ematen diuen zehaztasun gehiago (94) oharrean:

“Véase JOHANES BOLTE und GEORG POLIVKA: *Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 vols. (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1913-1932), III, p. 372. Posteriormente, en cuanto el espacio italiano, el motivo figura en una versión toscana que fue catalogada como tipo D'ARONCO 1139, 5(d) y los motivos 3-5 del tipo 953 (versión literaria CALVINO: *Op. cit.* a la fiaba 115, es común a las versiones abruzas y también a una pisana. De acuerdo con LO NIGRO, el elemento del anillo mágico ya se halla en el Dolopathos de JOHANNES DE ALTA SILVA, del siglo XII, donde un ladrón salva a sus tres hijos de la muerte narrando a su reina tres historias, una de las cuales es la leyenda del gigante cegado”.

(42) AZURMENDI, Xabier: “Zegamako kontuk” in *Egan*, 1993-1, 154. or.

“Edonork ipuin hauen iturria Odisean aurkitu lezake.

kaldunek atzerritarrengandik edo atzerritarrek euskaldunengandik hartu ote duten. Gaur egun uste izateko da mundu osoan barraiatua den kontaera honen oinarriak non dauden zail dela asmatzen. Beharbada ahaleginik sendoena, edo kontuan hartzekoena, Hackman-ena dateke, zeinek uste baitzuen Grezian edo Asia Menor delakoan sortu zela eta gerora Europa osora barreiatu zela.

TARTAROAREN ITSUTZAILEAREN EZAUGARRIAK

Tartaroen esaundetan gatibu hartutako batek itsutu ohi du ilenti suzko edo gerren batez Tartaroa bera. Ulisesez olibondo taket batez itsutu ohi du Polifemo. Kontua da, ez dagoela euskal kontaeretan heroiairen ezaugarri finkorik, kontaera batetik bestera aldatzen baitira heroiairen ezaugarriak.

Bizkaiko tradizioan Tartaroari jentila huts hutsik esaten zaio eta itsutzaileari Perutxu edo pastore bat (44), hau da, modu zehazkabea. Markinako tradizioan, esaterako bi jentil modu ezagutu ziren bata ona, hots, Eulizki, eta beste bat gaiztoa, Alarabie, artikulatu eta guzti. Bigarren hau Tartaroaren ordain bera da, hau da, kozabuzuloan bizi den artzain gizajale bat.

Barandiaranek bildutakoan Antimuño (45) da Torto itsutzen duena. Xabier Azurmendik bildutako esaundetan jentilaren itsutzailea feriano bat da ta Tartaroaren izena gizon handi (46).

Polifemoren ipuina dugu noski Bi Ferianoena, Homero handiak Odisearen IXgarren kantuan ain egoki abestu ziguna.

Homeroren ipuinak nola iritxi ziren Zegamako mendietara?

Zalantzik gabe Erromako armadatik.

Erromako armadan gure arbasoek partaide izan genituen”.

“Ya en el Imperio hay grupos de vascos que militan, en calidad de tropas auxiliares, en el ejército romano: quedan noticias, por ejemplo, de una ‘Cohors O goda Vardullorum civium romanorum equitata milliaria’ que permanece acuartelada en □ Escocia, en el mismo peligroso limes durante casi ciento cincuenta años”. (*Guipúzcoa en la Edad Antigua*, 19. or.). BARANDIARAN, Ignacio-ren aipua.

(43) REICHER, Gil G.: *Les Légendes Basques dans la tradition humaine*, Librairie d’Amérique et d’Orient, 1946, 56-57. or.

“A l’aide des caravaniers qui venaient, bien avant l’ère chrétienne, chercher en Euskarie l’ambre, l’or et l’argent? Peut-être est-ce contraire. Ces caravaniers auraient-ils pris en Euskarie cette légende pour la transporter dans le monde méditerranéen? Je ne pense guère car on ne sent pas dans cette histoire vibrer l’âme de la race basque”.

(44) Juan Manuel Etxebarriak bildutako esaundetan jentilaren itsutzailea Orozkoko pastore bat da 15.3, batean, bestean Perutxu 19.9, eta, hirugarren batean Ameriketako jentile itsutzen duena pastore tuerto bat 25.12. Ohartzekoa da Alfonso Irigoyenek Aulestin bildu duen esaunda batean ere jentila itsutzen duena Perutxu dela.

(45) Antimuño biltzaileak berak zehazten duenez Zegamako baserri bat da eta handikoak dira protagonistak. Nolabait leku-izena pertsonaia izena da, Tartaro leku-izena digante izen bihurtzen den bezala.

(46) AZURMENDI, Xabier: “Zegamako kontuk” in *Egan* 1993-1, 151. or.

Zuberoako aldaera batean haur ipuinen tankera hartzen du kontaerak. Bi haur etxeko ogia jatez aspertuta, munduz mundu doaz. Halako batean Tartaroak harrapatu eta bat jaten du. Lotan dagoela beste haurrak Tartalo itsutu egiten du gori dagoen gerren batez.

Cercand-en kasuan 52 (*Le Tartare et les deux soldats*) heroia soldadu bat da. 53 (*Le tartare aveuglé*) kristau bat da heroia. Ohargarria da kasu honetan Tartaroak ikusten duenean kristaua pozez gainezka jartzen da kristaukia (khiristiquia) jango duelako, 54 (*Le Tartare et l'enfant*) haurtto bat da heroia. 55 (*Le Tartare et Petit-homme*) zortzi haurretan gazteena *guiçon-itipi* da heroia. Cercand-en kontaera guzti hauetan ohargarriena da Tartaroa dirudienez kristauen kontrakoa dela, edo kristauak jatea maite du, beraz badago oposizio argi bat kristau/ez kristau, nahiz eta Bizkaiko kontaeretan ez bezala, jentil hitza inoiz ez erabili.

Ohartzekoa dateke kobazulora edo Tartaroaren etxera, heroiarekin batera lagun gehiago ere sartzen direla, esaterako, bi (52), bakarra (53), bakarra (54), zortzi (55).

TARTAROA, BIZILEKUA, LAGUNTZAILEA

Ezaugarririk behinena erraldoia edo digantea izatea da. Esan beharra dugu euskal esaundetan agertzen diren mito, numen eta pertsonaiek ez dutela kontatzaile edo informantearen aldetik halako deskripzio gehiegizkorik. Deskripziorik handiena Cercand-ek damaiguna da 53 (*Le Tartare aveuglé*):

Tartaroua çuçon guiçoun handi bat beçala; begui bat baicic etciçon eta houra borontiaeren erdian. Indar handi bat baciçon eta etcioçon jatecouetan deuseré khiristiquia, beçain hounic. Hen urrina senditcen çiçon hurruntic eta atçamayteco cer nahi eguiten. Bortin çiçon bere egonguya, oyhan handi baten bazterrin.

Digante honek duen bereizkarririk nabarmenena bekokiaren erdian begi bakarra izatea da, horrexegatik Tartaroaren beste izen bat aski ezaguna *begi-bak(h)arra* da. Badira beste ezaugarri batzuk, baina beti ematen ez direnak, esaterako, bata artzaina izatea da, bestea gizon jale edo jatailea (47), hirugarren bat ergela izatea, eta abar. Begi bakarra izateak izaki beldurgarri baten aurrean jartzen gaitu, badago beste izaki erraldoi bat urteak egun beste begi dituen (48) eta begi-bakarra zein begi askokoa izatea biak dira era berean beldurgarri.

(47) Gizon jatailea izatea Markinako esaundan agertzen da, ohart bedi aurrerago jarri dugun Rollo-k bilduriko esaundaren izenburuan "Alarabic, gigantian edo gison-jatallian ipuñe" Olen.

(48) Olentzaroz ari gara dudarik gabe. Orixek honela deskribatu zuen:

"Begi-gorri ba dator Aiton Olentzero/urteak egun ainbat begi ta bat geiago;/gurdia aiñeko sabel, arpegi dana ago.../Nondik nora sortu zan jakin bage nago". *Euskaldunak* poema Zarautz'en 1950, 186. or.

Tartaroaren bizilekuaz harrigarria badirudi ere gehienetan ez da bizi harpe batean etxe batean baizik, hala dator Cercand (52), (53) (54) (55), nahiz et etxe hori oihanaren bazterrean egon. Ez dakit euskal kontaeren ezaugarri berezia den, baina Tartaroa ez da bakarrik bizi. Cercand-en arabera emaztea izan dezake (53), edo neskatoa (55).

TARTAROA GIZAJALEA EZ DENEAN

Orain arte geure lantxo honetan egin dugun Tartaroaren lotura Odisea-ko pasarte ezaguna nolabait oinarri harturik egin dugu, eta horri eskeini diogu aha-legendik bereziena. Hala eta guztiz ere euskal kontaera bildumatan dauden Tartarodun kontaera asko ez dira Polifemo eta Ulisesen gertaera famatua berritzen dutenak. Esan dezakegu digante generiko baten zakuan hainbat eta hainbat kontaera desberdin sartzen direla. Maiztasunari bagagozkio, lehen lekuan legoke (Polifemo-Ulises) berritzen duten saila, baina bigarren lekuan aurreko sailarekin inondik inorako zerikusia ez duen beste sail bat legoke. Bigarren sail honetako kontaerak askozaz luzeagoak eta trinkoagoak dira gertaeren hariari dagokionez. Hitz bitan laburbiltzekotan, hona ahalegintxo bat:

Senar-emazte batzuek bi edo hiru seme dituzte. Lehena etxetik doa mundua korritzera eta nagusi baten morroi jarriko da. Agintzen dizkion lanak egiten ez baditu larrutik pagatuko du. Lan zailak dira: a) basora joan eta gurdi bete egur oker ekartzea, b)jura edatea botilatik buxona kendu gabe, eta abar. Morroiak ezin lortuko du eta bizkarreko larru pusketa bat galdu eta etxera joango da. Etxeratzean bigarrena edo hirugarrena (betiere anaietatik azkena) nagusi beraren morroi jartzen da eta lan guztiak ondo egingo ditu. Nagusi honek ezin burutu duenean morroi azkar honekin beste nagusi krudelago eta ikaragarriago batengana bidaliko du: Tartaroarengana. Bidean doala hiru andrearekin egiten du topo eta hiru andre hauek zerbait emango diote eta gero hiru launtzaille horien bitartez Tartaroa bera menderatuko du.

Haurrentzat zaki beldurgarria dela barregarria edo baino gehiago argi ikusten dugu Pio Barojaren pasarte honetan:

“También nos hablaban en Nochebuena de Onentzaro, gigante con los ojos encarnados, con un pez en la mano, a quien se le decía:

—Onentzaro, begui gorri,

nun arrapatudec array ori?

—Bart arratzian amaiquetan,

Zurriyolaco arroquetan.

(Onentzaro, el de los ojos encarnados, ¿dónde cogiste ese pez? Ayer noche, a las once, en las rocas de Zurriola.)

La criada de casa nos decía también que a los chicos sucios, que no se lavaban ni se peinaban y llegaban a tener piojos, los llevaban a la playa de Zurriola, les hacían una cuerda con el pelo, y Onentzaro los arrastraba por la arena al interior del mar”. BAROJA, Pío: *Memorias*, Ediciones Minotauro, Madrid, 1955, 28. or.

Orain arte ikusitakoaren arabera kontaera hau besterik da, ipuin miresgarri bat da bete betean. Ipuin hori Aarne-Thomson-en katalogoaren arabera, Aa-Th 1000 da eta hainbat aldaera daude Euskal Herrian (49). Tankera honetako ipuinak Cercand-engandik hasi eta gaur eguneko bilketarik oraintsukoenera ditugu. Cercand-en ipuina 60 (*Le méchant et le valet avisé*) dugu. Tankera honetako da baita ere Arratibelenaz gainera, Darricarrere-ren beste bat (50). Harrigarrietako bat Juan Manuel Etxebarriaren “Jentila eta Perutxo dugu” (51), kontaera berean (Polifemo-Ulises) 1137 (Erraldoi itsutua, Polifemo) eta puntu honetan aztertzen ari garen (1000) beraz bi tiporen gehitze bat izango litzateke. Badira beste ipuin miresgarri gehiago ere Tartarora agertzen direnak bat bakarrik esateko 328 tipo garbia Webster-en “Tartaro eta Petit-Perroquet” dugu.

LABURPEN ETA ONDORIO GISA

Gure lantxo honetan (Polifemo-Ulises) Odisea-ko kontaera ezagunaren euskal ahozko ordainak aztertu nahi izan ditugu. Ahozko ordainotan gehienetan Tartarora dugu protagonista, baina ezaugarri berezi batzuekin. Zeintzuk izan diren ezaugarri bereziok eta euskal kontaeren *corpus* bat aurreratu nahi izan dugu. Meheago irun daiteke eta adibide gehiago eman daitezke bai argitaratutakoetan (guk geure uste apalean gehientsuenak esanak daude) eta baita argitaragabeetan ere. Argitaragabeak eginkizun den lan baterako utziko ditugu, sarreran esan dugun bezala. Azkenik esan behar dugu Tartaroren inguruan kontaera oso desberdinak biltzen direla, nahiz eta sail ugariena (Polifemo-Ulises) gertaerei egokitu. Gainerakoen berri emango dugu hurrengo bateko lanean. Azken puntu oso bestelako argudioak bilbatzen direnez Tartaroren inguruan

---

(49) Hona Julio CAMARENA-k aipatu artikuluan dioena, 446. or.: “Pero dejemos más adelante las particularidades. Continuando con la idea de la universalidad. Se trata del cuento “Morroi Azkar bat” (Arratibelena, que se desarrolla añadiendo secuencias al tipo Aa-Th 1000, “Contrato de no enfadarse”, cuento en el que un amo y su criado acuerdan una relación laboral durante un año y, a cambio, como pago, el que se enfada ha dejarse arrancar por el otro una tira de piel del lomo. Al tipo, que goza de amplísima difusión, se van uniendo sucesivamente otros según las diversas tretas que uno y otro se gastan. Pues bien; uno de los episodios de la versión que comentamos es aquél en el que el dueño de la finca manda a su criado meter bueyes, carreta y carga por el agujero de la puerta reservado a las gallinas. El pícaro criado cumple tan extravagante tarea cogiendo un hacha y despedazando los bueyes, haciendo añicos la carreta y partiendo la carga. Este pasaje, que reúne por sí solo las condiciones de potencial autonomía suficientes como para constituir un tipo diferenciado, ya fue detectado por Pujol en tres versiones catalanas, a raíz de lo cual propuso la incorporación de un nuevo número-índice al catálogo general. En este nuevo tipo tendrían cabida no sólo las secuencias que comentamos del cuento vasco, sino también las correspondientes a otros dos precedentes de zonas muy próximas: la cántabra y la asturiana”.

(50) DARRICARRERE, J.B.: “Eresiak eta hipuinak nausi lan-gosea eta bere mutileri bizkarreko larruaren khentzailea” in *RIEV*, 1907, I, 320-323. or.

(51) Aipatutako lana ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak*, Labayru ikastegia, 1995, 190-195. or.

esan behar dugu euskal ahozko kondagintzaren ezaugarririk nabarmenenetako bat dela izaki mitikoei ipuin argudioak eranstea (52).

EUSKAL HERRIKO TARTARODUN KONTAEREN CORPUSA (Hurbilpen bat)

Euskarazkoak

1. BIZKAIEUSKARAZ

ROLLO, William: *The Basque dialect of Marquina*, Amsterdam: H.J. Paris, 1925.

Batez ere d) Alarabie, gigantien eta gison-jatallian ipuñe.e) “Eulisk” gigantie.

ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak*, Larratz ahozko literaturaren bilduma-2. Labayru Ikastegia, 1995.

“Jentilla eta Perutxu”, 190-195. or.

“Jentilla: Ameriketako pastore tuerto indartsua”, 224-225. or.

Bi narrazio erraldoidun hauezaz landa badira hainbat narrazio jentildunak.

GANDIAGA, Bitoriano: “Arantzazuko folklore gaien biltzeaz” in *Euskera-I*, 1956, 206-231. or.

Badago Tartaloaren gaineko kontaeratxo txiki bezain berezia, 229. or.

2. GIPUTZEUSKARAZ

AZKUE, Resurrección María: *Euskalerraren Yakintza*, II. liburukia, Euskaltzaindia eta Espasa-Calpe. “Tartalo”, 335-336. or. eta Luzaideko aldaera bat “Lamina bat eta Homeroren Kyklops (ciclope)”, 214-217. or.

ARRATIBEL, Jose: *Kontu zaarrak*, Editorial la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1980, “Gentille eta artzaia”, 155-156. or.

Hemen ez da agertzen erraldoi gizajalerik baina agertzen den artzainak,

---

(52) Honen berri argia ematen du Camarenak aipatu artikuluan, 430 or.:

“En fin, “jentillak”, “Herensugue”, la personificación de la noche (“Gaueko”), el “basajaun”, el “Tartalo” y, si se hubiera continuado un repaso de argumentos compartidos, las “lamiñak” “sorguiñak” “galtxagorriak”, ..., es decir, gran parte del universo mítico antiguo vasco ha desfilado por este trabajo, poniendo en relieve dos hechos dignos de ser resaltados: por una parte, la proliferación de indicios que señalan una tendencia comparativamente intensa de la tradición oral vasca a atribuir argumentos cuentísticos a antes de su propia mitología y, por otra, la coexistencia a nivel de comunidad, en sentido amplio, de dos desarrollos, ficticio el uno, el otro verídico, de un mismo modelo compositivo e, incluso, en algunos casos, de un mismo argumento”.

Ulises-ek, Polifemo-ri bezalatsu bere izena *inor* esan beharrean *neuk neuri* diotsu.

BARANDIARAN, Jose Miguel: "Tartalo" in *Obras Completas*, Tomo II, "El gentil de Muskia" "Mutrikon bildutako kontaera bat", 27-29. or.

AZURMENDI, Xabier: "Zegamako'kontuk'" in *Egan* 1993-I, 151-188. or.
 Hasierakoak dira garrantzizkoenak:
 "Bi feriano" da guri dagokigun erraldoi gizajalearen istorioa. Baina badira Tartalo pertsonaiatzat hartzen duten beste kotakizun batzu ere:
 "Jentilak", "Garagartzako Jentilak", "Urtzulaitako txoria" "Tartaloren idi-
 parea" "Jentila", "Sadargo jentila", 151-154. or. bitartean.

3. LAPURTARREZ

DARRICARRERE, J.B.: "Nausi lan-gosea eta bere mutileri bizkarreko larrua-
 ren khentzailea" in *RIEV*, 1907, I, 320-323. or.

WEBSTER, Wendworth: *Ipuinak-1* eta *Ipuinak-2*, Xipri Arbelbideren edizioa, Klasikoak Euskal editoreen elkarte 56. eta 57. zenbakiak. Ipuin hauek lehenago joan den mendean ingelesezko itzulpen batean agertu ziren *Basque legends* eta bi edizio izan zituen. 1877 eta 1879an. Ingelesetik egin-
 dako erdarazko itzulpen bat ere badago, *Leyendas vascas*, Miraguano edi-
 ciones, Madrid, 1989. Merezki du ingeles itzulpena zein erdarazkoa ipuinez
 gainera azterketa sakonak ere agertzen direlako.

Guri dagokigun gaiean kontakizun hauek agertzen dira interesgarri:
*Ipuinak-1*ean "Tartarua", 3-5. or. "Tartaro eta Petit Perroquet", 123-129.
 or. eta *Ipuinak-2*ean, "Tartaro", 35-41. or. eta "Tartaro", 145-201. or.

CERCAND, Jean François: "Legendes et récits populaires du Pays Basque" in
Bulletin de la société des sciences, lettres et arts de Pau.

Zenbaki hauetan daude euskal narrazioak frantses itzulpen eta azter-
 ketekin 1874-1875 (VIII), 233-289. or., 1875-1876 (IX), 183-260. or.,
 1876-1877 (X), 450-531. or., 1881-1882 (XV), 101-204. or.

Lau kontakizun tartarodun agertzen ditu Cercand-ek eta azterketa go-
 goangarria ere bai. Azterketa eta kontaeren itzulpena 1876-1877 (X), 450-
 475. or. Eta euskal testua 500-510. or.: 52 "Le tartare aveugle"; 53 "Le
 tartare aveuglé"; 54 "Le tartare enfant"; 55 "Le tartare et le petit-homme";
 eta Tartaroaren esaundarekin zerikusia duen laminadun kontaerak: 56 "La
 Lamigna aveuglée"; 57 "La Lamigna aveuglée"; 58 "La lamigna aveu-
 glée"; 59 "La lamigna aveuglée".

Esan beharra dugu Cercand-ek Iparralde osoko kontaerak hartzen di-
 tuela, edo beharbada zehatzago, hitz eginez Zuberoakoak ditu ugarien.

BARANDIARAN, Jose Migel: "Bosquejo etnográfico de Sara" in *Obras Com-
 pletas*, Volumen VI, 89. or. Tartaroduna da baina hemen ez da gizajalea.

DUVOISIN, Jean: *Baigorriko zazpi-liliak*, Juan San Martin-ek prestatutako edizioa, Elkar argitaldaria, 39-49. or.

Tartaroaren eta Birtartaroaren errekreazio literarioa da. Lehen narrazioan Tartaroa begibakarra da eta Ganetxiki hendaiarrak habaila batez Tartaroa itsutzen du. Dabid eta Goliat-en kontaeraren ordaina da. Bigarren narrazioan Birtartaroa Margarita delako neska eder batez maitemintzen da, baina honek ezezko borobila ematen dio. Birtartaroa mendian bera erortzen den harritzar batek hiltzen du.

4. BEHENAFARTARREZ

BARBIER, Jean: *Légendes du Pays Basque d'après la tradition; texte français et texte basque*. Illustrations de P. Tillac, Paris Delagrave, 1931.

Testuak ikutuxeak dira. guri dagokigun gaiean lehenago argitaraturik zuen kontaera bera agertzen digu:

“Ichtorio-Michterio, Tartaroa”, *Gure Herria*, 1921, I, 181-184. or.

Kontaera honen akabuan beste era batera ere kontatzen dela dio, baina laburpentxo bano ez du ematen.

5. ZUBEROTARREZ

CASENAVE-HARIGILE, Jean: “Mitologia y Magia” in *Ikuska nouvelle collection-année 1994*, n.º 8, 63-67. or.

Tartaroren kontaera tiki bat dakar 73-74. or. Tartaroren itsutzaileak haur ttipi bi dira.

ALVAREZ EMPARANTZA, Jose Luis “Txillardegi”: “Zubererazko transkribaketa bat”. *FLV*, año XII, 1980, 27-37. or.

Badago Basajaunaren gaineko kontaera bat. Basajaun honek Tartarok bezala begi bakarra du bekokiaren erdian.

ERDARAZKOAK

(Euskal Herri euskaldun zein erdaldunean bilduak baina erdaraz argitaratuak)

SATRUSTEGI, J.M.: *Mitos y creencias*, Sendoa argitaldaria. Hirugarren edizioa, 152-156. or.

Oso bersio ona eta aberatsa da agertzen dena eta, dirudienez, euskaratik erdarara itzulita dago. Euskal bersioa Pio Berasategi zegamarrak emana da eta tamala da euskaldunontzat euskal aldaera jatorrizkoa argitara gabe egotea.

ESTORNES LASA, Bernardo: *Cuentos roncaleses, poemas y otras cosas navarras*, San Sebastián, Auñamendi, 1980, 112-115. or.

Erdaraz emana da, baina idazleak euskaraz entzun omen zion bere amonari. Agertzen dira, hala ere, hitz eta esaldi batzuk euskaraz, baina, gehiena, erdaraz emana dagoenez gero, sail honetan sartu dugu.

GARCIA ARMENDARIZ, Jose Ignacio: "Cíclopes y ojancos", *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, año XVII, n.º 45, 1985.

Nafarroa erdaldunean, Mendabian, bildutako aldaera polit-berezia dakar.

ALZOLA GUEREDIAGA, Nicolas: "Valetin Berriochoa, F.S.O.": "Temas mitológicos en la literatura oral euskerica bidasotarra actual" in *BRSVAP*, año XXII, San Sebastian, 1967, 79-83. or.

Hor badago narrazio bat euskarazkoaren itzulpena "Malkorrako minazuloko sorgiña" eta, erdarara "El gigante monoftalmo" itzuli du. Erraldoi gizajalearen kontatera da.

FRANTSESEZ

REICHER, Gil G.: *Les Légendes Basques dans la tradition humaine*, Librairie d'Amérique et d'orient, 1946, 56-58. or.

Ondo ulertu badut, hiru tartaro agertzen diren ipuintxo bat dakar.

VINSON, Julien: *Le folk-lore du Pays Basque*, 1883. Erdarazko itzulpena *Literatura popular del País Vasco*, Editorial Txertoa, 50-54. or.

Vinson-ek Cercand-en lanetik edan zuen, batez ere, baina berak bildutako kontaerak ere baditu, Cercand-ek ez bezala itzulpenarekin bakarrik.